

Yayın Değerlendirme / Book Reviews

Ali Akyıldız, *Harem'in Padişahı Valide Sultan: Harem'de Hayat ve Teşkilat,*

İstanbul: Timaş Yayınları, 2017, 9786050826074, 616 s.

Nurdan Şafak*

Osmanlı Harem'i ve bu Harem'in mensuplarının hayatı her zaman ilgi çekmiş ve gizemini korumuştur. 29 Mayıs Üniversitesi Tarih Bölümü Başkanı Prof. Dr. Ali Akyıldız'ın kitabı da Osmanlı Harem-i Hümayunu'nun gizemine dikkat çekerek başlıyor. Osmanlı Harem-i hümayunu hakkında ilk öncü çalışma Leslie P. Peirce tarafından *Harem-i Hümayun: Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümranlık ve Kadınlar* adıyla Türkçe olarak 1996'da yayınlandı.¹ Bu temel eserin ardından Ali Akyıldız'ın yılların birikimine dayanan bu titiz çalışması literatürde yeni bilgi ve belgelerle önemli boşluğu doldurdu.

Harem kurumunun başı olarak kabul edilen valide sultanlar hakkında tekil çalışmalar mevcuttur. Bu valide sultanlardan Nurbanu Sultan (Özlem Kumrular, *Haremde Taht Kuranlar: Nurbanu ve Safiye Sultan*, Doğan Kitap, İstanbul, 2017), Kösem Sultan (Murat Kocaaslan, *Kösem Sultan: Hayatı, Vakıfları, Hayır İşleri*

* Doç. Dr., Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul/Türkiye, nsa-fak@fsm.edu.tr, orcid.org/0000-0002-3446-6824

1 Leslie P. Peirce, *Harem-i Hümayun: Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümranlık ve Kadınlar*, çev. Ayşe Bertay, İstanbul, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.

ve *Üsküdar'daki Külliyesi*, Okur Kitaplığı, İstanbul, 2014), Hatice Turhan Sultan (Lucienne Thys-Şenocak, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadın Baniler: Hadice Turhan Sultan*, çev. Ayla Ortaç, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2009; Erhan Afyoncu-Uğur Demir, Turhan Sultan, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2015; Nurdan Şafak, *Hayırsever Bir Osmanlı Valide Sultanı: Hatice Turhan Sultan ve Vakfıyesi*, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2017), Gülnuş Emetullah Sultan (Betül İpşirli Argit, *Rabia Gülnuş Emetullah Sultan 1640-1715*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2014, ve Bezmialem Valide Sultan'a (Arzu Terzi, *Bezmialem Valide Sultan*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2018) dair müstakil monografiler yayınlanmış fakat valide sultanları ve valide sultanlık makamını anlatan bir eser Ali Akyıldız'dan önce yazılmamıştı.

Valide sultanlığın bir müessese olarak incelendiği kitap; önsöz, giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Önsözde Ali Akyıldız, muhafazakâr camianın tarihi adeta “bir altın çağ, bir erdemler manzumesi” olarak resmetmesinden duyduğu rahatsızlığı dile getirerek eserine başlar. Akyıldız'a göre “tarih güncel siyasi mücadele kargaşa ve kavgaların geçmişten örneklendirilip temellendirileceği ve bu örnekler üzerinden yürütülebileceği bir tecrübe alanı değil yaşanan iyi ve kötü, olumlu ve olumsuz tecrübelerin birlikte değerlendirilip benzer hatalara düşmek için başvurulabilecek bir yol gösterici, bir kılavuz olmalıdır”. Giriş bölümünde Ali Akyıldız Osmanlı Haremi'nin fantastik algısına dikkat çekerek Harem'in dışarıya ve erkeklere kapalı oluşunun fantastik algıyı kuvvetlendirdiğini ifade eder.

Birinci Bölüm “Valide Sultan Mahiyeti ve Maiyeti” başlığını taşır. Valide sultan kavramının tanımı yapılarak bu tabirin tahta çıkan padişahın sağ olan annesi hakkında kullanılan bir ifade olduğuna dikkat çekilir. Valide sultanlar bu seçkin konumlarını tahta çıkan oğullarının iktidarından alırlardı. Ali Akyıldız'a göre oğlunun padişahlığını gören valide sultan sayısı 22'dir. Bu 22 valide sultandan ikisinin iki oğlu da tahta çıkmıştır ki bu şanslı valide sultanlar: Gülnuş Emetullah ve Kösem Sultan'dır. Yazar bu kısımda valide sultanları, validelik süreleriyle birlikte tablo halinde göstermiştir. Valide sultanlık makamında Hatice Turhan Sultan 35 yıl ile bu makamda en uzun süre kalan kişi unvanını haizdir. Bu bölümde valide sultanın görev tanımı da yapılmış ve Harem'in en yetkili kişisi olduğu belirtilmiştir. Buna göre Harem halkının borçlarının ödenmesinden Harem'deki odaların tamiratına, cariye temine kadar Harem duvarları arasında cereyan eden her şeyden sorumlu kişi valide sultandır. Bu sebeple de sultanın geniş bir maiyet memurları ve kethüda kadrosu vardı. Bu kısım valide sultanların elkap ve unvanları ile tamamlanır.

Bu genel bilgilerden sonra hanedanın Topkapı Sarayı Haremi'nde Toplanması ve Valide Sultanlığın öne çıkması bahsine geçilir. Valide sultanlar ve padişah eşleri, 16. yüzyılın son çeyreğine kadar bugün İstanbul Üniversitesi Merkez binasının olduğu yerde bulunan Eski Saray'da yaşarlardı. Bahsi geçen tarihten sonra Eski Saray'da yaşayan padişah eşleri ve valide sultan Topkapı Sarayı Harem bölümüne yerleşmeye başladılar. Yazara göre bu bir dönüm noktası olup iktidar oyunlarının Harem koridorlarına sıkışmasına ve bu da Harem'in bir güç merkezi haline gelmesine yol açtı. Sultan III. Mehmed'in annesi Safiye Sultan, Topkapı Sarayı Haremi'nde devamlı ikamet eden ilk valide sultan olur. Nurbanu, Safiye, Kösem ve Hatice Turhan Sultan gibi başat figürlerle valide sultanlık güç kazanıp kurumsallaşır. Ali Akyıldız'a göre valide sultanları öne çıkaran bir başka husus da 17. yüzyılda padişahların tahttan indirilme müzakereleri için şeyhülislam, sadrazam ve ricalin saraydaki muhatabının çoğu kere valide sultan olmasıdır ki bu da valide sultanların güçlerini pekiştirir. Buna paralel olarak valide sultanların devlet işlerine müdahaleleri ve nüfuz kullanımları da incelenmiştir. En nüfuzlu valide sultanlar ise 17. yüzyıl valide sultanlarıdır. O kadar ki Katip Çelebi, Kösem Valide Sultan'ı "padişah-ı mecazi" olarak tanımlar. Ali Akyıldız, padişahların emirül-müminin olması hükmünden hareketle valide sultanların da ümmü'l-müminin yani müminlerin annesi olarak görüldüğünü ifade eder. Öte yandan dönemin aydın ve devlet adamları kadınların devlet işlerine karışmasından rahatsızdır ve devletin ileri gelenleri tarafından "nakısatü'l-akl" ifadesiyle aşağılanırlar. Hatta çok nüfuzlu Hatice Turhan Sultan için döneminde keşke evlense de rahatlasak diye konuşulduğu ifade edilir. Yazar, sultanların padişah eşlerinin vefatından sonra evlenip evlenemeyecekleri meselesine de değinmiş esasen bunun teamüllere aykırı olduğunu belirtmekle birlikte birkaç hanımın bunun istisnası olduğuna dikkat çekmiştir. –valide sultanın Harem'deki maiyeti ve Harem'deki cariyeye sayıları bu bölümün diğer konularıdır. Harem'deki cariyeye sayısı ile ilgili spekülasyon ve abartılı rakamlar, Ali Akyıldız tarafından Sultan I. Mahmud (1730-1754) dönemine ait bir defterle ortaya konarak bitirilmiştir. Daha sonraki dönemlere ait cariyeye sayıları da mevacib ve fitre defterlerindeki bilgilerle açığa çıkarılmıştır.

"Valide Sultanlığın Teşrifattaki Yeri" isimli İkinci Bölüm, valide alayının mahiyeti ile başlar. İlk valide alayının ne zaman yapıldığı, alayda dağıtılan hediye ve bahşişler ve sadakalara yer verildikten sonra Son Valide Alayı, Nakşidil Sultan'ın valide alayı anlatılır. Yazar, örneklerle valide alayının ayrıntılarını ortaya koyar. Valide sultanların mühürleri, bayramlarda ve özel günlerde verdiği hediyeler de bu bölümün konusunu teşkil eder. Hususen Ramazan ve Kurban bayramlarında valide sultanın sadece padişaha ve hanedan üyelerine

değil Harem'deki bütün kalfa, cariye ve Harem ağalarına bohçalar hazırlattığını belirtir. Bu bölümde hem valide sultanın verdiği hediyelere yer verilmiş hem de ona gönderilen hediyelerin mahiyeti belirtilmiştir. Hırka-i Saadet Ziyaretleri, Şehzadelerin sünnet ve sultanların düğün törenlerinde valide sultanın teşrifattaki konumu ve verdiği hediye ve ihsanlar; valide sultanların cenaze törenleri, seyahatleri, yazlığa taşınmaları (göç-i hümayun) seyahat araçları, arabaları bu bölümün diğer konu başlıklarını oluşturmaktadır. Kitap sayesinde Harem'deki kural ve geleneklerin yüzyıllar içinde oluştuğunu ve son derece yavaş değiştiğini öğreniyoruz. Bu kısımda önemi vurgulanan bir husus da valide sultanların hanedanın devamındaki rolleridir. Buna göre bebek ölümlerinin yüksek olduğu bir dönemde valide sultanlar, oğullarının bir kadına bağlanıp kalmasını istemez o yüzden de oğullarına her zaman cariyeler sunarlardı. Amaç ise mümkün olduğu kadar çok çocuk sahibi olmalarını sağlayarak hanedanın devamını ve geleceğini garanti altına almaktı. Bu bölümün en önemli konularından birisi de valide sultanların maaş ve gelirleri meselesidir. Valide sultanların nakdî ve aynî gelirleri ve tahsisatları vardı. Sultan III. Murad'ın annesi Nurbanu Sultan'ın günlük tahsisatı 2000 akçeydi. Sultan III. Mehmed ise annesi Safiye Sultan için bu miktarı günlük 3000 akçeye çıkardı. Ki bu yazara göre imparatorluğun en yüksek maaşı idi. Ayrıca Safiye Sultan'ın 300.000 yazlık ve 300.000 kışlık olmak üzere yıllık toplam 600.000 akçe tahsisatı vardı. Valide sultanların maaşları dışında 16. yüzyıldan itibaren eşleri ve oğulları tarafından tahsis edilen toprakların (has) yıllık vergi gelirleri vardı. Buna başmaklık veya paşmaklık adı verilirdi. Mesela III. Murad, Yeniil (Sivas) hassını annesi Nurbanu Sultan'a paşmaklık olarak vermişti. 1702 yılında II. Mustafa'nın annesi Gülnûş Emetullah Sultan'ın yıllık has gelirlerinin toplamı 18.391.007 akçe gibi büyük bir meblağa ulaşmıştı. 18. yüzyılın sonlarıyla 19. yüzyılın başlarında has sisteminden maaş sistemine geçildi. 1838'de Sultan II. Mahmud döneminde Maliye Nezareti kuruldu ve nezaret devletin gelir ve harcamalarının tek yetkilisi idi. Valide sultan ve hanedan üyelerinin maaşları önceden Darphane tarafından ödenirken daha sonra Maliye Hazinesi tarafından ödenmeye başladı. Hatta Ali Akyıldız, Tanzimat'tan sonra hazinenin yaşadığı malî sıkıntılarla zaman zaman valide sultanların maaşlarının bile vaktinde ödenemediğine dikkat çeker/ifade eder. Kitapta valide sultanların günlük, haftalık ve aylık tayinatlarına da yer verilmiştir. Sarayın has mutfağı ve Harem'de yemek düzeni de bu bölümde incelenen konular arasındadır. Yazar tarafından valide sultanların zekat ve fitre miktarları da eldeki belgeler çerçevesinde incelenmiştir. Valide sultanların ve saray kadınlarının zekat ve fitre meselesi de bugüne kadar literatürde pek üzerinde durulmayan bir konudur.

Zaten Ali Akyıldız'ın tesbitine göre 19. yüzyıl öncesine dair valide sultanların verdikleri fitre miktarını gösteren bir veri mevcut değildir. Valide sultanların maaş ve tayinatları bahsi, son bölümde ortaya konan büyük ölçekli vakıfların nasıl yapıldığını da anlamamızı kolaylaştırır.

Üçüncü Bölüm, “Valide Sultanların Vakıfları ve Eserleri” başlığını taşır. Bu son bölümde yazar, Nilüfer Hatun'dan başlayarak Gülbahar Hatun, Hafsa Sultan, Nurbanu Sultan, Safiye Sultan, Handan Sultan, Kösem Sultan, Hatice Turhan Sultan, Gülnuş Emetullah Sultan, Saliha Sultan, Mihrişah Valide Sultan, Bezmialem Valide Sultan, Pertevniyal Valide Sultan ve son valide sultan olan Şevkiefsar Valide Sultan ile birlikte toplam 16 valide sultanın kurdukları vakıfları ve vakıf eserlerini tek tek incelemiştir. Bilindiği üzere bu valide sultanların bir kısmının vakıfları hakkında müstakil çalışmalar literatürde mevcuttur.² Ancak Ali Akyıldız kitabında bütün valide sultanları ele alarak konu hakkında okuyucuya derli toplu bilgi vermiştir. Bu kısımda yazar, vakıf kurmamış veya kurmaya fırsat bulamadan vefat etmiş valide sultanları kapsam dışı bırakmıştır. Valide sultanların kurdukları vakıflar büyük ölçekli vakıflardır. Bunlar içerisinde Nurbanu Sultan'ın Vakfı'nda 300 civarında kişinin vazifeli olması vakfın büyüklüğü hakkında fikir verir. Kitapta, Nurbanu Sultan'ın Vakfı olan Üsküdar Atik Valide Külliyesi içinde yer alan kütüphanenin Osmanlı döneminde bir kadın tarafından kurulan ilk kütüphane olduğuna dikkat çekilir. Bu valide sultanlar içinde hem 35 yıl gibi uzun bir süre bu makamda kalması hasebiyle hem de kurduğu büyük vakıf eserleri ile Hatice Turhan Sultan'ın hayırseverlikte de başı çektiği vurgulanır. Bu valide sultanlar arasında en fazla çeşme yaptıranın ise Mihrişah Valide Sultan olduğunu yine kitaptan öğreniyoruz. Ali Akyıldız'ın tabiriyle “âdeta İstanbul'un dört bir yanını çeşmelerle donattı”. Yine Sultan II. Mahmud'un eşi Bezmîâlem Valide Sultan da büyük eserlere imza atmıştır. En büyük eseri de Gureba-yı Müslimin bugünkü adıyla Vakıf Gureba Hastanesidir. (Bezmialem Valide Sultan Üniversitesi). Yine Bezmîâlem Valide Sultan da çok sayıda çeşme yaptıran sultanlardandır. Yazar eserinde bütün valide sultanların âdeta hayır yapmak için yarıştığını ve servetlerini Allah yolunda harcamak amacıyla vakıflar kurduğunu ortaya koymuştur. Bütün bu vakıflar valide sultanların toplumsal görünürlüklerini arttırmış ve kamuoyu nezdindeki güçlerini perçinlemiştir.

2 Bunlardan bir kısmını zikredecek olursak Tijen Sabırlı, *Afife Nurbanu Sultan Vakfiyesi (990/1582)*, İstanbul, Libra Kitap, 2018; Nurdan Şafak, *Hayırsever Bir Osmanlı Valide Sultanı: Hatice Turhan Sultan ve Vakfiyesi*; Mustafa Güler, *Gülmüş Vâlide Sultan'ın Hayatı ve Hayratı I*, İstanbul, Çamlıca Basım Yayın, 2006.

Sonuç olarak Ali Akyıldız'ın bu eseri hocanın uzun yıllara dayanan arşiv araştırması ve bilgi birikiminin ürünüdür. Osmanlı tarihçiliğinin velud kalemle-
rinden olan yazar, bu kitabıyla valide sultanlık hakkında uzun yıllar başucu kitabı
olarak kalacak bir esere imza atmış ve diğer eserleri gibi Osmanlı literatürüne
nemli bir katkıda bulunmuřtur.